PSIXOSOTSIAL XAVFSIZLIKNI TA'MINLASHDA IJTIMOIY QO'LLAB-QUVVATLASHNING AHAMIYATI

Ibragimov R. A.
Andijon Davlat Tibbiyot Instituti
"Jarroxlik kasalliklari va fuqaro muhofazasi" kafedrasi assistenti
O'zbekiston Respublikasi Andijon shaxri
https://doi.org/10.5281/zenodo.23791945

Annotatsiya

Maqolada psixosotsial xavfsizlikni ta'minlashda ijtimoiy qo'llab-quvvatlashning himoya qiluvchi va moslashuvni kuchaytiruvchi vazifalari nazariy-tahliliy yondashuv asosida o'rganiladi. Tadqiqot maqsadi oilaviy, tengdoshlar, ta'lim muassasasi, mehnat jamoasi va mahalla darajasidagi qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini tizimlashtirish hamda ularni baholash uchun konseptual mezonlarni ishlab chiqishdan iborat. Materiallar va metodlar sifatida O'zbekistonning normativ hujjatlari, mahalliy psixologiya adabiyotlari hamda ijtimoiy-psixologik yondashuvlar kontent-tahlili, qiyoslash va konseptual modellashtirishdan foydalanildi. Natijada qo'llab-quvvatlashning to'rtta funksional shakli va uch darajali profilaktik modeli taklif etildi. Xulosalar empirik eksperimentga emas, manbalar sinteziga asoslanadi.

Kalit so'zlar: psixosotsial xavfsizlik, ijtimoiy qo'llab-quvvatlash, psixologik farovonlik, stress, rezilyentlik, ijtimoiy integratsiya, profilaktika, mahalla.

Kirish

Psixosotsial xavfsizlik shaxsning ijtimoiy munosabatlar tizimida tahdid, kamsitish, izolyatsiya va surunkali zo'riqishdan nisbatan himoyalangan holda yashashi, o'z salohiyatini ro'yobga chiqarishi va zarur yordamga murojaat qila olishi bilan bog'liq ko'p o'lchovli tushunchadir. Mazkur tushuncha mutlaq xavf yo'qligini emas, xavflarni aniqlash, boshqarish va ularning salbiy oqibatlarini yumshatish imkoniyatlarini anglatadi. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasida inson qadr-qimmati, ijtimoiy himoya va tenglikka oid qoidalar ushbu yondashuvning huquqiy zaminini tashkil etadi [1].

Zamonaviy ijtimoiy o'zgarishlar, migratsiya, raqamli muloqotning kengayishi, ta'lim va mehnatdagi yuqori talablar psixosotsial risklarning namoyon bo'lish shakllarini murakkablashtiradi. Shaxsning bunday sharoitdagi holatini faqat individual xarakter xususiyatlari bilan izohlash yetarli emas: yaqin munosabatlarning sifati, institutsional ishonch, resurslarga kirish va jamoadagi mansublik hissi ham muhimdir. Ijtimoiy psixologiyada shaxs va guruh o'rtasidagi o'zaro ta'sir, munosabatlar va muloqotning rivojlantiruvchi roli ta'kidlanadi [5, 6].

Ijtimoiy qo'llab-quvvatlash deganda shaxsning oila, do'stlar, hamkasblar, pedagoglar, mahalla hamda mutaxassislardan hissiy, axborot, amaliy va baholovchi yordam olishi yoki bunday yordam mavjudligiga ishonishi tushuniladi. Muhim farq shundaki, yordamning real

mavjudligi bilan shaxs tomonidan uning yetarli deb idrok etilishi har doim bir xil emas. Shuning uchun samarali profilaktika faqat xizmatlar sonini emas, ulardan foydalanish qulayligi va munosabatlar sifatini ham o‘lchashi kerak [4, 7].

Tadqiqotning maqsadi ijtimoiy qo‘llab-quvvatlashning psixosotsial xavfsizlik bilan nazariy bog‘liqligini ochib berish, qo‘llab-quvvatlash turlarini tizimlashtirish va O‘zbekiston ijtimoiy institutlari uchun qo‘llash mumkin bo‘lgan profilaktik modelni taklif qilishdir. Tadqiqot savoli quyidagicha: qanday ijtimoiy resurslar va tashkiliy shartlar shaxsning psixosotsial xavfsizligini mustahkamlashga xizmat qilishi mumkin?

Materiallar va metodlar

Tadqiqot nazariy-metodologik va sharhlovchi xarakterga ega. Manba bazasi O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, “Ta’lim to‘g‘risida”gi qonun, “Aholini ijtimoiy himoya qilish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi normativ yondashuvlar, shuningdek, mahalliy psixologiya va pedagogika bo‘yicha ilmiy-o‘quv adabiyotlaridan tashkil topdi [1–10]. Manbalar ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash, shaxs rivoji, oilaviy muhit, jamoa munosabatlari va psixologik moslashuv mavzulari bo‘yicha tanlandi.

Kontent-tahlilda besh analitik kategoriya ajratildi: (1) xavf omillari; (2) yordam manbasi; (3) yordam shakli; (4) kutiladigan psixologik mexanizm; (5) baholash indikatori. Qiyosiy tahlil orqali oilaviy, ta’limiy, mehnat va mahalla muhitidagi umumiy hamda o‘ziga xos xususiyatlar taqqoslandi. Keyingi bosqichda mazkur kategoriyalar asosida konseptual sxema va uch darajali profilaktika modeli shakllantirildi.

Ilmiy halollik nuqtayi nazaridan qayd etish kerakki, tadqiqotda respondentlar bilan so‘rovnoma, intervyu yoki eksperiment o‘tkazilmadi; keltirilgan jadvallar muallifning nazariy umumlashtirishini ifodalaydi. Diagrammadagi bog‘lanishlar ham statistik korrelyatsiya yoki isbotlangan sabab-oqibat munosabati sifatida talqin etilmaydi. Modelning samaradorligini baholash uchun kelgusida empirik tekshiruv talab qilinadi.

Natijalar

Tahlil natijasida psixosotsial xavfsizlikni qo‘llab-quvvatlashning to‘rtta o‘zaro bog‘liq shakli ajratildi: hissiy, axborot, instrumental va baholovchi yordam. Hissiy yordam tinglash, empatiya va qabul qilish orqali yolg‘izlik hissini yumshatishi mumkin. Axborot yordami muammoni hal etish yo‘llarini ko‘rsatadi. Instrumental yordam vaqt, xizmat yoki moddiy resurs ko‘rinishida bo‘ladi. Baholovchi yordam esa konstruktiv fikr-mulohaza va o‘z imkoniyatlarini real baholashga ko‘maklashadi [5, 7].

Ushbu shakllarning samarasi kontekstga bog‘liq. Masalan, iqtisodiy qiyinchilik sharoitida faqat dalda berish yetarli bo‘lmasligi, aniq xizmatga yo‘naltirish yoki moddiy yordam zarur bo‘lishi mumkin. Aksincha, shaxsning fikrini tinglamasdan berilgan amaliy yordam uning avtonomiyasini cheklashi mumkin. Shuning uchun qo‘llab-quvvatlash ehtiyojni aniqlash, rozilik olish va shaxsiy chegaralarni hurmat qilish tamoyillari bilan birga amalga oshirilishi lozim.

1-jadvalda ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash shakllari va ularning amaliy indikatorlari tizimlashtirildi. Indikatorlar tayyor standartlashtirilgan shkala emas, balki keyingi empirik tadqiqotda tekshirilishi mumkin bo‘lgan taklif etilgan mezonlardir.

1-jadval. Ijtimoiy qo‘llab-quvvatlashning funksional shakllari

Shakl	Asosiy mazmun	Kuzatiladigan indikator
Hissiy	Tinglash, hamdardlik, qabul qilish	Ishonchli suhbatdosh mavjudligi
Axborot	Maslahat, yo‘naltirish, huquqiy va psixologik axborot	Yordam manbasini bilish
Instrumental	Vaqt, resurs, xizmat va amaliy ko‘mak	Zarur xizmatga amalda kirish
Baholovchi	Konstruktiv fikr, ijobiy qayta aloqa	O‘zini qadrlash va aniq fikr olish

Ikkinchi natija — ijtimoiy qo‘llab-quvvatlashning uch darajali profilaktik modeli. Universal darajada barcha uchun xavfsiz muloqot me’yorlari, kamsitishning oldini olish va yordam xizmatlari haqida xabardorlik rivojlantiriladi. Selektiv darajada yuqori risk guruhlari, jumladan ijtimoiy izolyatsiyaga uchragan yoki moslashuvda qiynalayotgan shaxslarga maqsadli yordam ko‘rsatiladi. Individual darajada aniq muammosi mavjud shaxs bilan mutaxassislar hamkorligida reja ishlab chiqiladi. Bunday tizim psixologik xizmatlarni umumiy ijtimoiy himoya mexanizmlari bilan muvofiqlashtirishga imkon beradi [2, 3].

2-jadvalda mazkur darajalarning maqsadlari, ijrochilari va baholash ko‘rsatkichlari ifodalangan. Ta’lim muassasasida pedagog va psixolog, mehnat muhitida rahbar va kadrlar bo‘limi, mahallada esa ijtimoiy xodim va tegishli xizmatlar o‘zaro hamkorlik qilishi mumkin. Har bir holatda maxfiylik va yordam so‘rovchisining roziligi ustuvor hisoblanadi.

2-jadval. Psixosotsial xavfsizlikni qo‘llab-quvvatlashning uch darajali modeli

Daraja	Asosiy faoliyat	Baholash indikatori
Universal	Xavfsiz muhit, xabardorlik, muloqot madaniyati	Yordam yo‘llaridan xabardorlik
Selektiv	Xavf guruhlarini aniqlash va maqsadli maslahat	Murojaat qilish imkoniyati
Individual	Shaxsiy yordam rejasi va mutaxassisga yo‘naltirish	Yordam davomiyligi va qoniqish

1-rasm. Ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash va psixosotsial xavfsizlikning konseptual aloqasi (muallif sxemasi).

Ta’sir shaxs ehtiyoji, muhit va yordam sifati bilan shartlanadi

Uchinchi natija — xavfsizlikni baholashda resursning miqdoriy mavjudligi bilan uning subyektiv sifati ajratilishi zarurligi. Shaxsda ko‘plab ijtimoiy aloqalar bo‘lsa ham, u o‘zini yolg‘iz his qilishi mumkin; aksincha, kam sonli, lekin ishonchli munosabatlar muhim himoya omiliga aylanishi ehtimoldan xoli emas. Shu sababli diagnostikada tarmoq hajmi, yordamga

ishonch, xizmatdan foydalanish, o‘zini xavfsiz his etish va yordamdan qoniqish alohida o‘lchanishi kerak.

3-jadvalda kelgusida so‘rovnoma tuzish uchun indikatorlar taklif qilindi. Ular psixometrik validatsiyadan o‘tmagan; diagnostik vosita sifatida qo‘llashdan oldin ekspert bahosi, pilot sinov, ishonchlilik va konstrukt validligi tekshirilishi lozim.

3-jadval. Empirik baholash uchun taklif etilgan indikatorlar

O‘lchov	Namunaviy savol	Ehtimoliy usul
Idrok etilgan yordam	Qiyin vaziyatda kimga murojaat qila olaman?	Anonim so‘rov
Institutsional ishonch	Muassasa mening murojaatimga javob beradimi?	So‘rov/intervyu
Ijtimoiy mansublik	Jamoada o‘zimni qabul qilingan his qilamanmi?	So‘rov
Amaliy foydalanish	So‘nggi davrda yordam xizmatiga murojaat qildimmi?	Ixtiyoriy qayd

Muhokama

Natijalar shaxsning psixologik holatini uning ijtimoiy kontekstidan ajratib o‘rganish yetarli emasligini ko‘rsatadi. Mahalliy ijtimoiy psixologiya adabiyotlarida muloqot, guruhdagi o‘zaro munosabat va shaxslararo ta’sirning ahamiyati ochib beriladi [5, 6]. Oila psixologiyasiga oid ishlarda esa yaqinlar o‘rtasidagi munosabatlarning tarbiyaviy va emotsional ahamiyati qayd etiladi [7]. Shu asosda psixosotsial xavfsizlikni mustahkamlashda individual maslahatni oila, ta’lim muassasasi va mahalla darajasidagi choralar bilan uyg‘unlashtirish nazariy jihatdan asosli ko‘rinadi.

Biroq qo‘llab-quvvatlash doimo ijobiy natija beradi, degan xulosaga kelish noto‘g‘ri. Nazoratga asoslangan, shaxsiy hayotga haddan tashqari aralashuvchi yoki stigmani kuchaytiruvchi yordam psixologik bosimni oshirishi mumkin. Xuddi shuningdek, o‘zaro yordam tarmoqlari barcha uchun teng mavjud emas. Nogironligi bo‘lgan shaxslar, ko‘chib kelganlar, iqtisodiy qiyinchilikka duch kelgan oilalar va raqamli resurslardan cheklangan foydalanadigan guruhlar qo‘shimcha to‘siqlarga duch kelishi mumkin. Shuning uchun dasturlar adolat, foydalanish imkoniyati va maxfiylik mezonlari asosida ishlab chiqilishi zarur.

Ta’lim muassasalarida xavfsiz muhitning muhim belgilaridan biri — tahqirlash va kamsitishga nisbatan aniq tartib, murojaat kanali, pedagogik qayta aloqa va psixologik maslahatning mavjudligidir. “Ta’lim to‘g‘risida”gi qonunda ta’lim jarayonini tashkil etish va ishtirokchilar huquqlariga oid asoslar belgilangan [2]. Amaliyotda pedagoglar uchun empatik muloqot bo‘yicha treninglar, tengdoshlar yordami va ota-onalar bilan hamkorlik foydali tashkiliy yo‘nalish bo‘lishi mumkin; ularning natijadorligi alohida o‘lchanishi kerak.

Mehnat jamoalarida qo‘llab-quvvatlashning muhim jihatlari — adolatli ish taqsimoti, rahbar bilan ochiq muloqot, hamkasblar yordami va zo‘riqish belgilariga erta e’tibor berish. Bu choralarning barchasi klinik psixologik yordam o‘rnini bosa olmaydi. Kuchli distress, zo‘ravonlik yoki xavfli vaziyatda malakali mutaxassisga va tegishli himoya xizmatlariga yo‘naltirish mexanizmi oldindan belgilanishi lozim.

Mahalla darajasida ishonchli ijtimoiy aloqalar, xizmatlarga yo‘naltirish va ijtimoiy yordamdan xabardorlik muhim bo‘lishi mumkin. Shu bilan birga, norasmiy qo‘llab-quvvatlash rasmiy xizmatlar mas’uliyatini almashtirmasligi lozim. Davlat ijtimoiy himoya tizimi bilan mahalliy hamkorlik o‘rtasida aniq vakolat va axborot almashish tartiblari ishlab chiqilishi kerak [3].

Tadqiqotning asosiy cheklovi — empirik ma’lumotlarning yo‘qligi. Taklif etilgan model nazariy tavsiya bo‘lib, ijtimoiy yordamning psixosotsial xavfsizlikka sababiy ta’sirini isbotlamaydi. Kelgusi tadqiqotlarda turli yosh va ijtimoiy guruhlardan tanlanma shakllantirish, validatsiyalangan psixologik shkalalar bilan o‘lchash, yordam olishdan oldingi va keyingi holatni taqqoslash hamda aralash omillarni nazorat qilish tavsiya etiladi.

Xulosa

Ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash psixosotsial xavfsizlikni ta’minlashning muhim resursi sifatida talqin qilinadi. Uning hissiy, axborot, instrumental va baholovchi shakllari turli ehtiyojlarni qondiradi; shu sababli yagona standart yordamdan ko‘ra ehtiyojga moslashgan, hurmat va ishonchga asoslangan yondashuv afzal.

Taklif etilgan universal, selektiv va individual profilaktika modeli oila, ta’lim muassasasi, mehnat jamoasi va mahalla resurslarini muvofiqlashtirish uchun konseptual asos bo‘la oladi. Dasturlarni baholashda xizmat mavjudligi bilan bir qatorda yordamning idrok etilgan sifati, murojaat qilish qulayligi, shaxsiy xavfsizlik hissi va maxfiylik ham hisobga olinishi kerak.

Natijalar nazariy umumlashtirishga asoslanganligi sababli ularni eksperimental isbotlangan samaradorlik sifatida ko‘rsatish mumkin emas. Keyingi bosqichda modelni pilot joriy etish, indikatorlarni validatsiyalash va taqqoslovchi tadqiqotlar o‘tkazish maqsadga muvofiq.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. — Toshkent, 2023. — https://lex.uz/docs/6445145
2. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. O‘RQ-637-son, 23.09.2020. — https://lex.uz/docs/5013007
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Aholiga sifatli ijtimoiy xizmat va yordam ko‘rsatish hamda uning samarali nazorat tizimini yo‘lga qo‘yish bo‘yicha kompleks chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi Farmoni. PF-82-son, 01.06.2023. — https://lex.uz/
4. G‘oziyev E. G‘. Umumiy psixologiya. — Toshkent: O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati, 2010.
5. Karimova V. M. Ijtimoiy psixologiya. — Toshkent: Fan va texnologiya, 2012.
6. Davletshin M. G. Umumiy psixologiya. — Toshkent: TDPU, 2002.
7. Shoumarov G‘. B. (tahr.) Oila psixologiyasi. — Toshkent: Sharq, 2008.
8. G‘oziyev E. G‘. Ontogenez psixologiyasi. — Toshkent: Noshir, 2010.
9. Karimova V. M. Psixologiya. — Toshkent: Abdulla Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 2002.
10. O‘zbekiston Respublikasining “Nogironligi bo‘lgan shaxslarning huquqlari to‘g‘risida”gi Qonuni. O‘RQ-641-son, 15.10.2020. — https://lex.uz/docs/5049511